

BOLA HUQUQLARIGA OID XALQARO SHARTNOMALAR EVOLYUTSIYASI: BMT TAJRIBASI

Sultonov Nodirbek

Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi

Milliy markazi tayanch doktoranti

Bola huquqlarining shakllanishi va taraqqiyoti haqida mulohaza yuritar ekanmiz, bu huquqlarni inson huquqlari tizimining ajralmas elementi sifatida qarash zarurati yana bir bor yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, bolalar jamiyatning eng himoyaga muhtoj va ijtimoiy jihatdan zaif qatlamini tashkil etganligi bois, ularning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini tarixiy va huquqiy nuqtai nazardan o'rganish inson huquqlari evolyutsiyasining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Shu jihatdan, bola huquqlari inson huquqlarining faqat tarkibiy qismi emas, balki uni chuqurlashtiruvchi va boyituvchi omillardan biridir, deyish mumkin.

Ma'lumki, bola huquqlari bo'yicha asosiy xalqaro shartnomalar Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tashkil topganidan so'ng qabul qilingan bo'lsada, 1924-yilda Millatlar Ligasi tomonidan qabul qilingan Bola huquqlari deklaratsiyasi (Jeneva deklaratsiyasi deb ham yuritiladi) bolalar huquqlari bo'yicha birinchi xalqaro bitim deb hisoblanadi. Qabul qilinganiga 100 yildan oshiq vaqt o'tganiga qaramay, ushbu hujjat xalqaro huquqda aynan bola huquqlari tizimining boshlang'ich nuqtasi deb e'tirof etiladi. Eglantyne Jebb va singlisi Dorothy Buxton bilan birgalikda 1919-yilda "Bolalarni qutqaring" jamg'armasini (Save the Children Fund) tuzdi. Jamg'armaning maqsadi urushdan jabr ko'rgan bolalarga himoya va yordam ko'rsatish edi. Bir yildan so'ng, bu jamg'arma "Bolalarni qutqarish xalqaro ittifoqi"ga (International Save the Children Union) aylandi.

E. Jebb bola huquqlariga bag'ishlangan dastlabki xalqaro shartnomani ishlab chiqdi. Ushbu deklaratsiya o'z huquqiy tabiatidan va nomidan kelib chiqqan holda tavsiyaviy (dispozitiv) xarakterga ega edi. U hukumatlarga bolalar huquqlari bo'yicha milliy qonunlarni ishlab chiqish va ularning ijrosini ta'minlashga buyuradigan (imperativ) konvensiya emas edi. Shu bilan birga, ushbu hujjatning tavsiyaviy xarakterda qabul qilinishi ham Millatlar Ligasini tashkil etgan milliy hukumatlar tomonidan ma'qullanganligi sababli muhim bir qadam bo'ldi.

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th November, 2025

Ba'zi hukumatlar, unga asoslanib, bolalar huquqlarining ahamiyatini oshirish uchun choralar ko'rishgan. Masalan, Fransiya bo'ylab hukumat amaldorlari Deklaratsiya matnini maktablarga ilib qo'yishgan¹.

Afsuski, o'tmishga nazar tashlaydigan bo'lsak, 1924-yilgi Deklaratsiya bolalarni manfaatlarini himoya qilishga muvaffaq bo'lmadi. Milliy qonunchiliklarga o'tkazgan ijobiy ta'siriga qaramay, hujjat keyingi yirik harbiy mojaro davrida — Ikkinchi jahon urushida bolalarning farovonligi va manfaatlariga deyarli hech qanday ta'sir o'tkaza olmadi.

Ikkinchi jahon urushi o'zining shafqatsizliklari, genotsid, voyaga yetmaganlarni harbiy xizmatga va urush zavodlaridagi ishlarga majburiy jalb etilishi hamda bolalarning huquq va qadr-qimmatini poymol etuvchi boshqa qator qoidabuzarliklari bilan mashhur. Afsuski, Bola huquqlari deklaratsiyasi voyaga yetmaganlarga yetkazilgan bu kabi zararlarning birortasining ham oldini ololmadi. Ikkinchi jahon urushi yakunlanishi bilan Millatlar Ligasining vorisi — Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ni tuzishga kirishildi. Yangi tashkil topgan BMTning dastlabki qadamlaridan biri Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini qabul qilish bo'ldi. 1924-yilgi Jeneva deklaratsiyasi singari, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi ham tavsiyaviy xarakterga (dispozitiv) hisoblanadi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi kattalar va bolalar o'rtasida faqatgina 25-va 26-moddalarda farqlanadi. 25-moddaga ko'ra, barcha bolalar bir xil ijtimoiy yordamdan foydalanish huquqiga ega. 26-moddada esa ota-onalar o'z farzandlari uchun ta'lim turini tanlash huquqiga ega ekanliklari ko'rsatilgan².

Garchi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi barcha uchun tegishli bo'lgan, universal hujjat bo'lsada, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Bosh Assambleyasi 1959-yilda Bolalar huquqlari deklaratsiyasini qabul qildi³. Buning sababi, 1924-yilgi Jeneva deklaratsiyasi bolalarga Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi bilan mos keladigan huquqlarni bera olmaganini tan olish edi. BMT

¹ Introduction. Droits des enfants : de la chronologie à une histoire transnationale https://books.openedition.org/pur/89248?lang=en&utm_source

² Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>

³ United Nations General Assembly. Declaration of the Rights of the Child: Resolution 1386 (XIV), 20 November 1959 // United Nations Official Records. – New York, 1959. – URL: <https://digitallibrary.un.org/record/195831?v=pdf>

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th November, 2025

Bolalar jamgʻarmasi (UNICEF)ning ushbu mazmundagi bayonoti shuni koʻrsatadiki, BMT ekspertlari bolalarning huquqlarini umumiy inson huquqlaridan farqlash zarur deb hisoblashgan⁴. Qizigʻi shundaki, 1959-yilgi Deklaratsiyaning oʻzi ham BMT Nizomi va Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining barchaga taalluqli ekanligini tan oladi.

Bolalar huquqlariga oid eng muhim xalqaro shartnoma – bu BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1989-yilda qabul qilingan BMTning Bola huquqlari toʻgʻrisidagi konvensiyasi (UNCRC) hisoblanadi. Ushbu konvensiya huquqshunoslar tomonidan inson huquqlari sohasida eng keng qoʻllab-quvvatlanadigan xalqaro shartnoma deb eʼtirof etiladi. BMTga aʼzo davlatlar orasidan faqat Amerika Qoʻshma Shtatlari ushbu konvensiyani ratifikatsiya qilmagan⁵.

Deyarli barcha davlatlar BMTning Bola huquqlari toʻgʻrisidagi konvensiyasini ratifikatsiya qilgan yoki unga qoʻshilganligini inobatga olgan holda, unda belgilab berilgan huquqlar va prinsiplar butun dunyoda keng tarqalgan amaliyotga aylangan deb hisoblash oʻrinli. Ushbu konvensiya bolalar huquqlariga oid xalqaro huquqiy asos boʻlib xizmat qiladi.

BMTning Bola huquqlari toʻgʻrisidagi konvensiyasi 1959-yilgi Deklaratsiyaning qoidalarini takrorlab, BMT Nizomi orqali BMTga aʼzo davlatlarda yashovchi xalqlar **“insonning asosiy huquqlariga, shaxsning qadr-qimmatini va ahamiyatiga boʻlgan ishonchlarini qayta tasdiqlaganliklarini”** taʼkidlaydi.

Bola huquqlari toʻgʻrisidagi konvensiya kamsitmaslik (2-modda) va bolaning manfaatlarini taʼminlash (3-modda) kabi yoʻnaltiruvchi prinsiplarni oʻz ichiga oladi. Konvensiyaning yana bir moddalar turkumi bolaning farovonligini taʼminlashga qaratilgan huquqlarni, jumladan, xavfsizlik (3-modda) va yetarli ovqatlanish (24-modda) huquqlarini belgilaydi.

Bola huquqlari toʻgʻrisidagi konvensiyaning uchinchi bir moddalar turkumi esa yoshlarning himoyasini, jumladan, zoʻravonlikdan ozod boʻlish va ekspluatatsiyadan himoyalani (19-modda) huquqlarini taʼminlaydi. Konvensiyaning soʻnggi moddalar turkumi yoshlarning ishtirok etishini

⁴ Van Bueren, Geraldine. The International Law on the Rights of the Child. – London: Routledge, 1998. – 412 p.

⁵The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights <https://indicators.ohchr.org/>

E CONF SERIES

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th November, 2025

ta'minlovchi huquq va erkinliklarni, masalan, axborot olish (13-modda) va birlashish (15-modda) huquqlarini bayon etadi⁶.

BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasiga doir uchta Fakultativ protokol qabul qilingan.

Birinchisi, Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga doir, Bolalar savdosi, bolalar fohishabozligi va bolalar pornografiyasiga taalluqli Fakultativ protokol (OPSC) hisoblanadi. 2000-yilda qabul qilingan ushbu protokol 2017-yil boshiga qadar 173 ta davlat, jumladan, O'zbekiston tomonidan ham ratifikatsiya qilingan⁷.

Ikkinchisi, Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga doir, Bolalarning qurolli mojaralarda ishtirokiga taalluqli Fakultativ protokol (OPAC) bo'lib, u ham 2000-yilda qabul qilingan. 2017-yil boshida 166 ta davlat, jumladan, O'zbekiston tomonidan ham ratifikatsiya qilingan⁸.

Bolalarning qurolli mojaralarda ishtirokiga taalluqli Fakultativ protokolning turli moddalarida 18 yoshdan kichik shaxslarning harbiy xizmatda bo'lishini, jumladan, majburiy harbiy xizmatni taqiqlash va yoshlarni harbiy harakatlarda ishtirok etishga majburlashni noqonuniy deb e'lon qilish kabi qoidalar mustahkamlangan.

BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining murojaat qilish jarayonlariga taalluqli 3-Fakultativ protokoli BMT Qo'mitasiga shaxsiy murojaatlarni ko'rib chiqish imkonini beradi.

BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasiga oid ushbu Fakultativ protokol 2011-yilda qabul qilinganligi sababli, 2017-yil boshiga qadar uni atigi 34 ta davlat ratifikatsiya qilganligi ajablanarli holat emas.

Xulosa qilib aytganda, bola huquqlarining xalqaro miqyosda shakllanishi va rivojlanishida Birlashgan Millatlar Tashkiloti hal qiluvchi rol o'ynagan. Aynan BMT tashabbuslari natijasida bola huquqlari ilk bor universal xalqaro standart sifatida e'tirof etildi va huquqiy majburiy kuchga ega konvensiya darajasiga

⁶ Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya <https://lex.uz/docs/-2595913>

⁷ O'zbekiston Respublikasining Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaga doir, bolalar savdosi, bolalar fohishabozligi va bolalar pornografiyasiga taalluqli Fakultativ protokolga (Nyu-York, 2000-yil 25-may) qo'shilishi haqidagi O'zbekiston Respublikasining qonuni // (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008-y., 50-son, 492-modda)

⁸ O'zbekiston Respublikasining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga doir, bolalarning qurolli mojaralarda ishtirokiga taalluqli fakultativ protokolga (Nyu-York, 2000-yil 25 may) qo'shilishi haqidagi O'zbekiston Respublikasining qonuni // (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008-y., 50-son, 494-modda)

E CONF SERIES

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econferences.com

24th November, 2025

ko‘tarildi. Bugungi kunda esa BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi va unga doir fakultativ protokollar bolalarni himoya qilishning eng muhim xalqaro-huquqiy poydevorini tashkil etmoqda.